

FIRKÁK IV.

Fiatal Római Koros Kutatók
IV. Konferenciakötete

Proceedings of the 4th Conference
for Young Researchers of Roman Age

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICAE
ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Supplementum 1.

FIRKÁK IV.

Fiatal Római Koros Kutatók IV. Konferenciakötete

Proceedings of the Conference for Young Researchers
of Roman Age

Pécs, 26.11.2010 – 28.11.2010

Visegrád, 10.11.2011 – 11.11.2011

edited by

Dávid BARTUS and Katalin BORUZS

Budapest – Visegrád 2018

Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Supplementum 1.

Editors:
DÁVID BARTUS
KATALIN BORUZS

Available online at <http://dissarch.elte.hu>
Contact: dissarch@btk.elte.hu

ISSN 2064-4574

© Eötvös Loránd University, Institute of Archaeological Sciences

© King Mathias Museum, Visegrád

Budapest – Visegrád 2018

CONTENTS

Előszó – Foreword	7
Papers presented at the conferences	8
Krisztina HOPPÁL	11
<i>Minden út Kínába vezet? Avagy a Római Birodalommal kapcsolatba hozható régészeti leletek problematikája</i>	
Cecília GÁBLI	33
<i>Plinius a gemmákról</i>	
István Gergő FARKAS	55
<i>Nomen provinciae. A principátus kori Raetia-Vindelicia kérdéskör megoldása</i>	
Ildikó TALABÉR	81
<i>Római kori gyűrűk a Janus Pannonius Múzeum régészeti gyűjteményéből</i>	
Nándor AGÓCS – István Gergő FARKAS	113
<i>A fragmented plate with a Latin inscription from Bakonya (Baranya county, Hungary)</i>	
Anita POLGÁR-NYERGES	117
<i>New researches carried out in the Járdányi-Paulovics István Ruin Garden in Szombathely. The stone ornaments of the governor's palace from Savaria</i>	
Máté SZABÓ – Dávid BERKECZ – Gábor BERTÓK – Csilla GÁTI – László LENKEY – Ottó OELBERG – Mihály PETHE – Máté STIBRÁNYI – Vera SZABÓ	137
<i>Geophysical investigations of Roman rural sites in the vicinity of Pécs (Baranya County, Hungary)</i>	
Katalin OTTOMÁNYI	159
<i>Late Roman Grave Groups in the Páty Cemetery</i>	
Katalin BORUZS – Géza SZABÓ	197
<i>Late Roman Graves in Dombóvár</i>	

Márta DARÓCZI-SZABÓ – László BARTOSIEWICZ 243

Horse-dog burials from preventive excavations at Dombóvár TESCO

Péter GRÓF 257

Sándor Soproni, Researcher of the Roman era of Visegrád

Pál PATAY 265

Castra Bonaventura

Előszó – Foreword

Idén immár 12. alkalommal került megrendezésre a Fialat Római Koros Kutatók Konferenciája, de az elhangzott előadások írott (hagyományos, papír alapú) formában történő megjelenése még sok esetben várat magára. Az első, 2006-ban tartott konferencia óta, melynek előadásai könyv formában már 2007-ben megjelentek, az utóbbi időben az aktuális konferencia és a kéziratok nyomdába kerülése között igen hosszú idő telt el. Ez több szempontból is hátrányos: egyrészt elmarad az új kutatási eredmények közzététele, amik a technika gyors fejlődésének köszönhetően gyakran már 1–2 év távlatából is elavultnak, túlhaladottnak számítanak. Másrészt csökkenhet a publikálási kedv, ami a konferencián elhangzottak szűk körben maradását vonja maga után, esetleg színvonalcsökkenést is.

A 2006-ban indult kezdeményezés, miszerint a római korról foglalkozó, kezdő kutatóknak is szükségük van saját fórumra, bebizonyította, hogy életképes. Az elnöki tisztséget betöltő egyetemi oktatók, elismert szakemberek biztosítják a rendezvények színvonalát, a „fiatalok” gyakorlatot szereznek az előadások készítése és prezentálása valamint a publikálás terén is. Éppen ezért is kifogásolható, hogy az elhangzottak nem „napra készen” jelennek meg. Ezt a „hibát” igyekszünk most kiköszörölni: jelen kötet nyomdába kerülésével a FIROKONF-on elhangzottak 2012-ig terjedően (az I–VII. konferenciáig) nyomtatott verzióban is elérhetőek. Célunk kivitelezéséhez hozzájárultak azok a kutatók, akik ennyi év eltelte után is bíztak a pozitív végkifejletben és rendelkezésünkre bocsátották kézírataikat.

Reméljük, hogy a 2014 óta tartott konferenciák szervezői is optimistán állnak a manapság mostohagyerekként kezelt könyvkiadáshoz és minél hamarabb megtalálják a módját a publikációk megjelentetésének.

A FiRKÁK IV. kötete két rendezvény eddig nem publikált tanulmányait adja közre, emellett színesíti egy korábbi konferenciakötetből kimaradt kézirat, valamint Patay Pál Soproni Sándorra emlékező rövid írása, amivel Visegrád római korának jeles kutatója előtt szeretnénk tisztelegni.

Visegrád, 2018 áprilisában

Boruzs Katalin

Papers presented at the conferences

5th Conference for Young Researchers of Roman Age

26.11.2010–28.11.2010

Organizer: University of Pécs, Faculty of Humanities

Venue: Pécsi Kulturális Központ, Dominikánus Ház

HOPPÁL Krisztina: Minden út Kínába vezet? Avagy a Római Birodalommal kapcsolatba hozható régészeti leletek problematikája

GÁBLI Cecília: Plinius a gemmákról

TÓTH István Zsolt: Beszámoló a Pécs Janus Pannonius u. 10. (Rózsakert) területén végzett 2010. évi régészeti kutatásokról

BORHY László – SZÁMADÓ Emese – DÉVAI Kata – BÓZSA Anikó: Brigetio polgárvárosának II. számú temetője (Komárom, Mártírok útja, Lidl)

SZABÓ Ernő: A collegiumok temetkezési hozzájárulása Pannoniában

NAGY Levente: Római lelőhelyek védetté nyilvánítása 2001 és 2009 között

LASSÁNYI Gábor: Pannonia kifosztása

WILHELM Gábor – SÓSKÚTI Kornél: A Kiskundorozsma-Nagyszék lelőhelyen előkerült szarmata települések (2-5. század) római készítésű kerámiaanyaga

VÁMOS Péter: Észak-afrikai applikált díszű edények Aquincumban

H. HARSÁNYI Eszter: Fehér a feketén – avagy hogyan kerül az ige a pohárra?

SZABÓ Ádám: Silvanus a sötét Pan

BÍRÓ Szilvia: Földbe mélyített házak Pannoniában önálló településtípus vagy helyi jellegzetesség?

CSAPLÁROS Andrea – Neuhauser Tina: „Határok nélküli kultúra Noricum és Pannonia között”

CSIKI József Attila: Környe község topográfiája archív légifotók alapján

FEHÉR Bence: Germanus, Respectus, Adiutor és a többi

AGÓCS Nándor: Augustalis testületek a Duna-vidéki tartományokban

SZABÓ András: Auxiliaris centuriok és decuriok

FARKAS István Gergő: Újabb adatok a pannoniai auxiliaris csapatok titulaturájának vizsgálatához

VARGA Gábor: A Szentendrei-sziget római kori erődítetttsége

SZABÓ Máté – PÁNCZÉL Szilamér: Rómaiak a Székelyföldön

FAZEKAS Ferenc – SZABÓ Antal: Újabb régészeti kutatások Lussoniumban (2009-2010)

BARTUS Dávid: Bronzszobrok Brigetióból

JUHÁSZ Lajos: Egy újabb germán kisbronz Brigetioból

MERCZI Mónika: Újabb sírok a nyergesújfalui tábor késő római temetőjéből

HULLÁM Dénes: Római tárgyak a Kárpát-medencei Barbaricum északkeleti részéről

6th Conference for Young Researchers of Roman Age

10.11.2011–11.11.2011

Organizer: King Mathias Museum of Hungarian National Museum

Venue: Visegrád, Királyi Palota lovagterme

BUZÁS Gergely: Római kövek a középkorban

GRÓF Péter: A római limes visegrádi emlékei és a Dunai Limes – UNESCO Világörökség program

TÓTH János Attila: Rómaiak a Dunában

SZABÓ Antal – FAZEKAS Ferenc: A lussoniumi régészeti kutatások újabb eredményei (2011)

TOKAI Zita Mária: Kora császárkori temető Alsópáhok – Hévízdombon

MERCZI Mónika: Újabb késő római sírok az Esztergom-Kossuth Lajos utcai temetőből

OTTOMÁNYI Katalin: Késő római sírcsoportok Pátyon

LASSÁNYI Gábor: Temető a Duna partján - Kutatások az aquincumi polgárváros keleti nekropoliszában

KISS Péter – POLGÁR-NYERGES Anita: „A szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkert újabb kutatásai”

HÓDI Attila: Adatok a savariai Isis-szentély építéstörténetéhez

BALÁZS Péter: A savariai Iseum kútja

SOSZTARITS Ottó – A savariai Iseum

TÍMÁR Lőrinc: Térszervezés a római lakóházépítészetben

HORTI Gábor: A Római Birodalom határvédelmének mélységi tagozódása, kérdések és problémák

SZABÓ Máté: Nem romboló régészeti módszerek alkalmazása a pannoniai villakutatásban

EKE István: Késő római villa Badacsonyan

PÁNCZÉL Szilamér: Üvegtárgyak tanúsága egy színházból

RUPNIK László: Sírköveken ábrázolt szerszámok Pannoniából

SÓSKUTI Kornél – WILHELM Gábor: Római leletanyag a Felgyő–Kettőshalmi-dűlőben feltárt szarmata településen

PROHÁSZKA Péter: A Vérteskethelyi 4. századi éremlelet: lehetőségek a rekonstrukcióra

TORBÁGYI Melinda: Pénzforgalmi kutatások a római kori Magyarországon

Nomen provinciae

A principátus kori Raetia-Vindelicia kérdéskör megoldása¹

FARKAS ISTVÁN GERGŐ

Pazirik Informatikai Kft.
farkas.istvan.gergo@gmail.com

Abstract

The following paper aims to answer the following questions: Why did some sources refer to the subsequent Raetia province as Raetia et Vindelicia? When was the term Vindelicia omitted from the toponym? In what context was Vindelicia used afterwards? The results of this research can be briefly summarized thus: In the years before and soon after the Roman occupation, the geographical term Raetia was applied to the high mountain ranges of the Alps and its southern and northwestern slopes, expanding over the northern border of the Italian peninsula, approximately enclosing the pentagon of present-day Como – Verona – Udine – Innsbruck – Kempten. This area was more a mountain range than a hill country. On the other hand, Vindelicia consisted of the northern foothills of the Alps and the fertile hill country stretching north to the Danube. It is worth mentioning that having reached its peak extent in the 2nd century, the territory of Raetia province included more lands traditionally belonging to the Vindelici than the Raeti. Keeping this and the negative ancient topoi related to Raetia in mind, it is curious why the province was named Raetia rather than Vindelicia. One possible explanation is that as the north Italian lands of the Raeti came into Roman perspective earlier, than Vindelici lands. Another reason may be that the original topographical term Raetia et Vindelicia – reflecting the new territories' distance from Rome – was abbreviated for practical reasons. The similar tendency can be seen regarding units recruited from the region that were originally termed cohortes Raetorum et Vindelicorum, but were shortened to either cohortes Raetorum or cohortes Vindelicorum. Both terms were in use in the 3rd century. Although not a province on its own, the land of the Vindelici and the nation itself retained its ethnic identity. The province's capitol, Augusta Vindelicum was clearly named after the Vindelici. Names originating from the collective designation Vindelici (e.g. Vindelicus, -a, Vindelio, Vindelicius etc.) were in use even in the course of the 3rd century. Furthermore, no epigraphical sources attest Vindelican origin, while numerous individuals were specified as Raeti, ex natione Raetus or civis Raetus. K.-H. Dietz proposed that Vindelicus was referring to origin on the unpublished military constitution issued to Augustus Artissi filius of the ala Aetorigiana of the garrison in Moesia superior on the 4th of January 97. If so, this is the sole epigraphical record of Vindelican origin. Similarly to origins, personal names originating from the collective designation Raeti (e.g. Raetus, Raeticus, Raeticianus etc.) were far more common than those of Vindelici.

Bevezetés

Az elmúlt két évtizedben Raetia meghódítása a németországi provinciális régészet egyik legkiemeltebben kutatott területévé vált. A tudományos igényű kíváncsiság eredményeképpen a téma kutatói Raetia foglaláskori történelme és a római tartományszervezési gyakorlat vonatkozásában számos kérdést tettek fel és válaszoltak meg.² A forrásanyag indokolt újraértékelésével K. Strobel tisztázta Raetia provincializációjának folyamatát, valamint újraértelmezte Vindelicia

1 An English version of this study is available: FARKAS 2015, 175–219.

2 USLAR 1996, 155–213; LANG 2003, 72–79; DIETZ 2004a, 1–23; DIETZ 2008, 10–22; STROBEL 2009, 437–509.

római adminisztrációban betöltött szerepét.³ Azonban a két fogalom korabeli használatában mutatkozó szabályszerűségek bemutatására és ezek magyarázatára nem tért ki, ezért jelen tanulmány célja, hogy K. Strobel méltán elismert kutatását és eredményeit az antik írott és régészeti forrásokon keresztül vizsgálva kiegészítse a *Raetia* és *Vindelicia* kifejezések használata mögött húzódó okok feltárásával és bemutatásával.⁴

Raetia tartomány Közép-Európában feküdt, területén jelenleg négy állam osztozik: Raetia északi része a két legdélebbi német tartományhoz – Baden-Württemberghez és Bajorországhoz – tartozik, déli részét Svájc és Lichtenstein, valamint Ausztria foglalja magába.⁵ Legnagyobb kiterjedését a Kr. u. 2. század során érte el, ekkor megközelítőleg 80.000 km²-re terjedt ki.⁶ Az Alpoktól a Boden-tó és az Inn között északra fekvő, folyóktól szabdalt termékeny dombvidéket foglalta magába a Schwäbische Alb vonulatáig.⁷

A tartományt nyugati szomszédjától, Germaniától a határok északra tolódásait követve kezdetben a Boden-tó és az Ablach, később a Neckar választották el, Italiától az Alpok természetes vonulatai határolták. A provinciát keleti szomszédjától, Noricumtól az Inn és a Salzach választották el.⁸ Raetia időszakosan a galliai és illyricumi vámkerületekhez (*portorium*) is tartozott, ezért a tartomány határai egyben a kerületek határaiként is szolgáltak.⁹

Raetia-Vindelicia a római foglalás előtt – a régió Kr. e. 1. századi társadalmi képe

A római hódítást megelőzően a későbbi Raetia tartomány területén számos, többségében kelta törzs osztozott (*1. ábra*).¹⁰ Az Alpok völgyei a *gentes Alpinae* felügyelete alatt álltak,¹¹ közülük kettőt – *Breuni* és *Genauni* – Strabón illyr eredetűnek vélt.¹² Az ettől északra élő népcsoportok többségét a források összefoglalóan a kelta eredetű *Raeti*, illetve *Vindelici* gyűjtőnevek egyikéhez társították,¹³ noha egyes törzsek hovatartozásáról esetenként eltérően vélekedtek.¹⁴

Az Alpoknak a tartomány területéhez viszonyított déli előhegységei, lakható völgyei, valamint a Rajna forrásvidéke a Raeti fennhatósága alatt állt.¹⁵ Strabón négy törzset határozott meg raetusnak, földrajzi elhelyezkedésük szerint: *Lepontii*, *Camunni*, *Runicates* és *Cosuanetes*.¹⁶ A *Tropaeum Alpium* felirata K.-H. Dietz értelmezésében ennek szinte egészében ellentmondva a

3 STROBEL 2014, 298–301.

4 Jelen tanulmány a Nyugatrómai Birodalom felbomlását megelőzően összeállított szövegeken alapul, noha a későbbi századokban is születtek írások, amik értékes adatokkal szolgálnak Raetia történelméhez, valamint a tartomány életéhez, ezért indokolt esetben Kr. u. 476 után keletkezett forrásokra is hivatkozik, e.g. Eugipp., Sev. 15.1; Provinc. Laterc. 10.9; Cassiod., Var. 1.4; Chron. Ecc. ann. 2002, 2012.

5 CZYSZ et al. 1995, 18; SOMMER 2008, 207–208.

6 Agrippa 21; Plin., Nat. 4.98; Ptol., Geographia 1.16.

7 Oros., Hist. 1.2.60–61.

8 Tac., Hist. 3.5.6; Plin., Nat. 3.146.

9 App., Illyr. 6.1; KÜNZL 1996, 2458; STEIDL 2008, 77–84; SOMMER 2008, 208.

10 Plin., Nat. 3.54; Iust. 20.5.9.

11 CIL 5,7817 = Plin., Nat. 3.136–137.

12 Str., Geogr. 4.6.8.4.

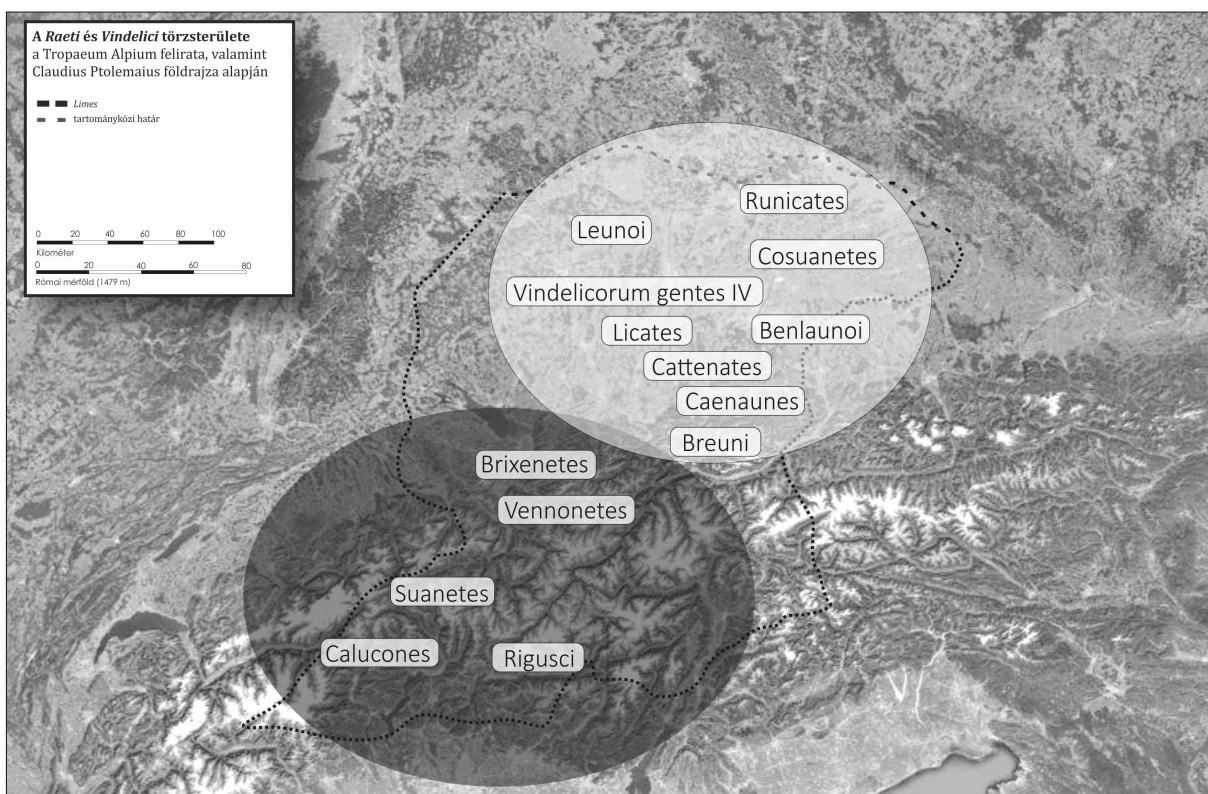
13 Raeti: LANG 2003, 80; Vindelici: DIETZ et al. 2007, 446.

14 GRIMMEISEN 1997; DIETZ 2004a, 14–15, 2. t.

15 Str., Geogr. 4.6.8.1; Tac., Germ. 1.1.

16 Str., Geogr. 4.6.8.6.

következő öt törzset nevezi raetusnak: *Vennonetes*, *Rigusci*, *Suanetes*, *Calucones* és *Brixen(e)tes*.¹⁷ Ptolemaios más sorrendben ugyanezt az öt törzset jegyzi: *Brixántai*, *Suanetes*, *Rigûskai*, *Kalucones* és *Vennonetes*.¹⁸

1. ábra. A Raeti és Vindelici törzsterülete a nyári hadjárat időszakában (Kr. e. 15).

Az Alpok északkeleti előhegységei, valamint az ettől északra elterülő dombvidék a Vindelici fennhatósága alatt állt.¹⁹ Strabón öt, a Vindelici körébe tartozó törzs nevét jegyezte fel az alábbi sorrendben nyugatról kelet felé haladva: *Licat(t)ii*, *Clautenatii*, *Vennonetes*, *Estiones* és *Brigantii*.²⁰ A *Tropaeum Alpium* K.-H. Dietz interpretációjában hat vindelicus törzset nevezett meg, úgymint *Breuni*, *Caenaunes*, *Consuanetes*, *Runicates*, *Licates* és *Cattenates*, valamint négy, külön meg nem nevezett népet (*gentes Vindellicorum quattuor*).²¹ Ptolemaios jórészt ugyanezt a hat törzset határozta meg vindelicusnak: *Runikátai*, *Leûnoi*, *Konsuántai*, *Benlaunoi*, *Breunoi* és *Likátioi*.²²

Jelen ismereteink szerint pontosan nem határozható meg, hogy a foglalást megelőzően a rómaiak milyen ismeretekkel bírtak az őslakos településekről.²³ A foglalást követő másfél évszázadban raetiai települések mindössze említésszerűen jelentek meg auktórok írásaiban.²⁴ A tartomány jelentősebb településeit földrajzi igénnyel elsőként Ptolemaios sorolta fel, a városok fekvését tájan-

17 CIL 5,7817 = Plin., *Nat.* 3.137; DIETZ 2004a, 7, 2. t.

18 Ptol., *Geographia* 2.12; DIETZ 2004a, 7, 2. t.

19 Str., *Geogr.* 4.6.8.4.

20 Str., *Geogr.* 4.6.8.6–7.

21 CIL 5,7817 = Plin., *Nat.* 3.135–136; DIETZ 2004a, 7, 3. t.

22 Ptol., *Geographia* 2.13; DIETZ 2004a, 7, 3. t.

23 DIETZ 2004a, 7, 1–3. t.

24 Str., *Geogr.* 4.6.8.7; Plin., *Nat.* 3.130; 14.3.

ként fokrendszerben megadva.²⁵ Ptolemaius rendszere számos későbbi földrajzi mű megírásakor szolgált alapul.²⁶ A raetiai településeket legújabbban H. Bender és K.-H. Dietz dolgozták fel.²⁷

A római foglalás előtt Raetia területén élő törzsek nem készítettek írott feljegyzéseket – vagy amennyiben igen, ezek egyelőre ismeretlenek – ezért korai történelmük kizárólag régészeti és hiányos, illetve esetenként túlzó római források útján rekonstruálható. A foglalás előtti viszonyokról fennmaradt legkorábbi mű a görög történetíró, Strabón *Geographika hypomnematája*. A Kr. u. 20-as években befejezett munkájában Strabón két gyökeresen különböző vidék egységeként ír Raetia tartományról, toposzszerűen megkülönböztetve az északi előhegységek és a Duna között elterülő gazdag, virágzó dombvidéket²⁸ az Alpok kietlen, rablóktól háborgatott hágóitól.²⁹ A tartományt számos folyó szelte keresztül, amelyek alpesi forrásvidékük közelében gyors folyásúak, emiatt hajózhatatlanok voltak,³⁰ északabbra azonban folyamuk lassultával lehetővé tették a vízi közlekedést.³¹

Tacitus munkái számos fontos részlettel szolgálnak Raetia foglaláskori viszonyaihoz, azonban szem előtt tartandó, hogy írójuk több, mint egy századdal az események után élt. Raetia kettőssége a *Germania* visszatérő motívuma.³² A forrásanyag világosan tükrözi, hogy a Kr. u. 1–3. századok során Raetia mind relatív, mint tényleges termőterület viszonylatában elmaradt a többi tartományhoz képest. A tartomány mezőgazdaságra legalkalmasabb földjei jórészt a Duna jobbparti mellékfolyóitól kimélyített völgyekben feküdtek. A Kr. u. 2. század elején, majd a közepén a római császárok két hullámban észak felé kiterjesztették a tartomány határát, ezáltal a Rajna és Duna közötti termőföldeket (*Agri Decumates*) a Schwäbische Alb hegység vonulatáig *Germania* és Raetia tartományokhoz kapcsolták. Az újonnan meghódított területeken számos villa létesült, a tartomány jellege azonban változatlanul katonai maradt, az itt állomásozó haderő fő feladata az alpesi átjárók felügyelete, ezáltal Italiának a védelme volt.³³ A fentiek okán a Birodalom tartományaihoz viszonyítva számában és arányában Raetiából ismert a legkevesebb városi település, mindössze nyolc, amelyek közül bizonyíthatóan csak *municipium Augusta Vindelicum* rendelkezett városi ranggal.³⁴

Tacitus *Germaniája* hűen szemlélteti, milyen keveset is tudtak a rómaiak a foglalás előtt Raetiát lakó törzsekről és az ismereteikben mutatkozó hézagokat olyan mitológiai eredetű elemekkel töltötték ki – e.g. a Raeti amazon eredete,³⁵ Odysseus germaniai útja³⁶ etc. – amikben idővel maguk is kételkedtek. Az amazon eredetmítoszával szemben nyelvi hasonlóságok alapján Livius a raetus nyelvet (és népet) a venétektől származtatta.³⁷

25 Ptol., *Geographia* 2.1.

26 Itin. Anton. Aug. 232, 236 etc.; Tab. Peut. 3,1 etc.; Divisio Orb. 10; Dimens. Provinc. 19; Ravenn. 131.

27 BENDER 2000, 272–285; DIETZ 2004a, 1–23.

28 Str., *Geogr.* 4.6.9.3.

29 Str., *Geogr.* 4.6.9.4.

30 Flor., *Epit.* 1.37.2; Amm. 28.2.1; Claud. 26.332.

31 Mela 2.8; Amm. 14.4.1–6; 22.8.44.

32 Tac. *Germ.* 1.2; 41.1–2.

33 SOMMER 2012, 141.

34 Ptol., *Geographia* 2.12.3: *Αυγουστα Ουινδελιχων*; Iord., *Rom.* 217: *Augusta Vindicas*; Not. dign. occ. 11,5: *Augustae Vindelicensis*; Tab. Peut. 3,1: *Augusta Vindelicu(m vagy -orum)*. A város rangját egy Kr. u. 234-ben kiadott katonai diploma is jegyzi (AÉ 2009, 1799): *Aug. Vindelicho*. A város történetéhez: ZAHARIADE 2008, 1172–1175.

35 Porph., *Hor. carm.* 4.4.18–21; Serv., *Aen.* 1.243.

36 Tac., *Germ.* 3.3.

37 Liv. 5.33.11.

Raetia-Vindelicia római uralom alá vonása – az *alpesi hadjárat* és a *nyári hadjárat*

Az ezredfordulót megelőzően a rómaiak több kisebb hadjáratot vezettek a Raeti ellen,³⁸ azonban a törzs területe csak a Kr. e. 1. század utolsó évtizedeiben került a figyelem középpontjába.³⁹ A Kr. e. 17/16 évben a *Sicambri*, *Usipetes* és *Tencteri* egyesített erővel szétszórták Gallia helytartójának, M. Lollius Paulinusnak a korábbi sorozatosbetöréseikre válaszul összevont hadseregét. Paulinus kudarca (*clades Lolliana*) az Alpok vidékére vonta Augustus figyelmét és arra indította a császárt, hogy római fennhatóság alá vonja az ott élő törzseket.⁴⁰ Az alpesi hadjárat (*der Alpenfeldzug*) több lépésben valósult meg.⁴¹ Kr. e. 16-ban P. Silius Nerva meghódította az Alpok déli előhegységein, Brixiatól (mai Brescia) északra élő *Camunni*, *Trumplini* és *Vennonetes* törzseket.⁴² Augustus alpesi győzelmének emlékére emelt *Tropaeum Alpium* felirata a legyőzött törzseket felsorolását e három nép nevével vezeti be, jelezve, hogy Nerva akciója Augustus nagyobb hadjáratának kezdetét is jelentette.⁴³ Ugyanebben az évben Augustus jeles hadvezérét, *Ti. Claudius Nerót*, a majdani Tiberius császárt bízta meg Gallia felügyeletével.⁴⁴

Kr. e. 15 nyarán, az ún. nyári hadjáratban Tiberius és öccse, Nero Drusus Claudius a későbbi Raetia tartomány területén élő törzseket Gallia és Italia irányából (*diversis partibus*)⁴⁵ harapófogóba szorította és gyors hadjáratban meghódította.⁴⁶ A legio III, X és XII útja a Comói-tó vidékétől a közép-alpesi hágókon át a Bodeni-tóig feltárt menettáborok,⁴⁷ valamint kontextusos⁴⁸ és szórvány *militaria inscripta* alapján rekonstruálható.⁴⁹ A hadjáratban Tiberius és Drusus katonái nyílt csatákban és megerősített telepek lerohanásával fokozatosan gyengítették a törzseket.⁵⁰

Egyes népeket harcban győztek le, mások önként vállalták a római uralmat. Ennek kapcsán megjegyzendő, sokáig tartotta magát az álláspont, hogy a Noricum Királyság egésze a Kr. e. 1. században évtizedeken át római szövetséges és kliens-állam lett volna, és annexióját pusztán politikai manővernek tartották.⁵¹ A tartományszervezés kutatása során K. Strobel újraértelmezte Velleius *regnum Noricum* kifejezését,⁵² ami az európai birodalomrész vonatkozásában ismeretlen szuverén államalakulat helyett Noricum tartomány korai megnevezésének tekintendő.⁵³ Érdekes mozzanata az alpesi hadjáratnak Alpes Cottiae megalakulása: felismerve, hogy korlátozott erőforrásaival képtelen a hódításnak útját állnia, Cottius, Donnus fia ön-

38 Kr. e. 2. sz.: Flor., *Epit.* 1.37.2; Kr. e. 1. sz.: CIL 10, 6087.

39 App., *Illyr.* 3.15; RAEGETH – ZANIER 2010, 241–283.

40 Tac., *Ann.* 1.10.3; Amm. 17.13.28; Dio, *Hist.* 54.22.1–3.

41 App., *Illyr.* 10.5.29.

42 Dio, *Hist.* 54.20.1.

43 Eutr. 7.9.2 ld. CIL 5, 7817 = Plin., *Nat.* 3.136–137.

44 Suet., *Tib.* 9.1.

45 Vell. 2.95.2; GONZALEZ 2003, 379.

46 Porph., *Hor. carm.* 4.4 (titulus); Chron. ecc. ann. 2002; 2012; CZYSZ et al. 1995, 28; FEHÉR – KOVÁCS 2004, 229.

47 RAEGETH – ZANIER 2010, 270.

48 RAEGETH – ZANIER 2010, 251–269, fig. 7–10, t. 1–2.

49 RAEGETH – ZANIER 2010, 242–251, fig. 2–6.

50 CZYSZ et al. 1995, 30.

51 CZYSZ et al. 1995, 18–19.

52 Vell. 2.109.5.

53 STROBEL 2014, 299.

ként állt római fennhatóság alá,⁵⁴ cserébe római polgárjogot kapott és M. Iunius Cottiusként kormányozhatta városait (*praefectus ceivitatium* [sic!]).⁵⁵ Cottius esete jól példázza a római adminisztráció alkalmazkodóképességét.

Raetia meghódításával lehetővé vált a terjeszkedés folytatása.⁵⁶ Kr. e. 12-ben a princeps engedélyezte Tiberiusnak, hogy az alpesi törzsek felett aratott győzelmének megünneplésére *triumphust* tartson, ugyanebben az évben M. Vipsanius Agrippa halálával Augustus Drusust bízta meg *Germania libera* Rajna és Elba között fekvő területeinek római uralom alá vonásával, amit a hadvezér három év alatt vitt véghez.⁵⁷

A nyári hadjáratról elsőként Horatius számolt be a princeps kérésére Kr. e. 13-ban befejezett *Carmen Saeculare* soraiban.⁵⁸ Időrendben a következő forrás a néhány évvel később emelt *Tropaeum Alpium* felirata. A senatus a Kr. e. 7/6 évben határozatban rendelte el emlékmű állítását Augustus győztes alpesi hadjáratára emlékeztetendő, amit a újkori történészek neveztek el *Tropaeum Alpium*nak. A Tropaeum a mai Monaco területén, *La Turbie* község határában áll. A princeps életnagyságúnál terjedelmesebb szobra egy 38 × 38 méteres alapzatra emelt, 24 oszlop tartotta 35 méter átmérőjű kupola alatt kapott helyet, a Tropaeum felirata az alapzat homlokrészére állított táblán volt olvasható, a Tropaeum teljes magassága elérte az 50 métert. A középkorban a természetes dombra épített emlékművet többszörösen átépítették, falakkal vették körül és a 18. századig erődítményként használták. A spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) aratott győzelmét követően XIV. Lajos francia király elrendelte a legyőzött savoyaiak összes északi erődítményének, köztük a Tropaeumnak a lerombolását. A következő két században a helyiek fejtettek követ a Tropaeum romjaiból, belőle emelve többek közt a közeli St. Michel templomot. A műemlékvédelem fejlődésével megjelent a Tropaeum megőrzésének igénye, valamint a 20. század elején régészek vezetésével az emlékművet részlegesen helyreállították. A Tropaeum feliratának eredeti, töredékesen fennmaradt tábláit Plinius *Naturalis historia*jában közölt leírása alapján egészítették ki.⁵⁹ A felirat meghódításuk időrendjében sorolta fel a meghódított törzseket.⁶⁰

A Kr. e. 9-ben elkészített történelmi művében Livius külön fejezetet szentelt a nyári hadjáratnak, azonban munkájának ezen része elveszett, tartalma mindössze a szerző saját kivonatából ismert.⁶¹ Augustus *Res Gestae*jében tényszerűen emlékezett meg alpesi hadjáratáról.⁶²

Időrendben a következő mű, ami a nyári hadjárattal foglalkozik, Strabón Kr. u. 19/23 között befejezett munkája. A Raeti törzsterület leírásában Strabón írt egy ideiglenes táborról, amit Tiberius a Bodeni-tó egyik szigetén építtetett a hadjárat idején.⁶³ A helyszín feltételeken Werd-szigettel azonosítható, amin 1930-as években F. Hertlein és P. Gößler egy római fahíd nyomait

54 Amm. 15,10,2; 15,10,7. A M. Iulius Cottius fennhatósága alatt álló területek a vele megegyező nevű fiának halála után, Nero alatt vált hivatalosan tartományná Suet., *Nero* 18.1.

55 CIL 5, 7231.

56 CZYSZ et al. 1995, 21.

57 GUERRA 2013, 58.

58 Hor., *Carm.* 4.4.9–20; ld. Suet., *Vita Hor.* 20.

59 CIL 5, 7817 = Plin., *Nat.* 3.136–137.

60 CZYSZ et al. 1995, 24–15; DIETZ 2003, 1–2; GUERRA 2013, 84–85.

61 Liv. Perioch. 138.

62 R. Gest. div. Aug. 5,26.

63 Str., *Geogr.* 7.1.5.

fedezték fel.⁶⁴ Hasonló hidakról Plinius maior is megemlékezett.⁶⁵

Velleius a M. Viniciusnak consuli kinevezése alkalmából Kr. u. 30-ban ajánlott *Historia Romana* több részén írt a nyári hadjáratról. Hangsúlyozta a szembenálló felek számában és felkészültségében mutatkozó különbséget. A hadjáratban Tiberius és Drusus katonái semmilyen vagy csekély ellenállással szembesültek, és mind a településeket (Raeti),⁶⁶ mind a megerősített telepeket (Vindelici) könnyen felszámolták, ezenfelül Velleius is megerősítette a hadjárat harapófogó jellegét.⁶⁷ Írásában rendre különbséget tett a Raeti és Vindelici népcsoportok között.⁶⁸

Florus a Hadrianus uralkodása idején megírt Livius-kivonatában naturalisztikusan mutatta be a harci cselekményeket, noha a Raeti törzseket következetesen Noricivel azonosította.⁶⁹ Suetonius több, mint egy évszázad távlatából foglalta össze az alpesi hadjárat eredményeit a princepsről és a hadvezéréről írt életrajzaiban.⁷⁰ A Kr. u. 3. században élt nicaei senator, Cassius Dio monumentális történelmi művében részletesen számolt be a nyári hadjárat előzményeiről,⁷¹ menetéről.⁷² Későbbi korok írói mindössze említészerűen jegyezték meg a hadjárat tényét.⁷³

A földrajzi művekből világosan látszik, hogy a foglalást megelőzően rómaiak rendelkeztek bizonyos alapvető ismeretekkel az Alpoktól északra fekvő régióról. Azonban a Dunától északra található területek jórészt ismeretlenek voltak számukra, így az alpesi hadjárat a területfoglaláson túl új régiók megismerését is jelentette.⁷⁴

Raetia-Vindelicia tartománnyá szervezése

Az őslakos törzsek meghódoltatásával a princeps elejét vette a Galliát és Italiát érő betöréseknek, a Kr. u. 1. század első évtizedeire a Rómával ellenséges törzsek kiszorultak Raetiából.⁷⁵ Az auktorok között M. Vipsanius Agrippa használta először a *Raetia* megnevezést a régió vonatkozásában,⁷⁶ őt követték Velleius és Tacitus.⁷⁷ K. Dietz álláspontja szerint Raetia tartománnyá szervezése (*redactio in formam provinciae*)⁷⁸ évtizedekkel a hódítást követően a Kr. u. 1. század első felében ment végbe,⁷⁹ feltételelesen a Tiberius idején a gall tartományok germanicusai át-szervezésével egyidőben,⁸⁰ de legkésőbb Claudius uralkodása alatt.⁸¹ Az elmúlt évtizedben a római tartománysszervezés folyamata vált a provinciák régészetének egyik leginkább kutatott

64 GÖSSLER – HERTLEIN 1930, 172–177.

65 Plin., *Nat.* 16.74.

66 Id. Tac., *Germ.* 41.1–2.

67 Vell. 2.95.2.

68 Vell. 2.39.3; 2.104.2; 2.122.1.

69 Flor., *Epit.* 4.12.4–5.

70 Suet., *Aug.* 21.1; Suet., *Tib.* 9.2.

71 Dio, *Hist.* 54.22.1–3.

72 Dio, *Hist.* 54.22.4.

73 Oros., *Hist.* 6.21.22; Chron. Ecc. ann. 2002; 2012.

74 Dionys., *Ant.* 14.1.1; Sen., *Nat.* 4.1.2; Plin., *Nat.* 4.79; Epiced. Drusi 20, 314, 391, 457; Paneg. 11,5,4.

75 Str., *Geogr.* 4.6.6.6.

76 Agrippa 21.

77 Vell. 2.39.3; Tac., *Ann.* 1.44.6; BECHERT 1999, 151; KAISER 2003, 81.

78 ThLL 1076, 50 'forma' címszó alatt.

79 CZYSZ et al. 1995, 70–71 cf. GRASSL 2008, 343–348; STROBEL 2009, 437–510.

80 Lex de Germ. tab. Siar. frag. I, c. 15.

81 CIL 5, 3936; GRASSL 2008, 347–348.

kérdésévé.⁸² A korabeli írott emlékek és a belőlük rekonstruálható gyakorlat jogi-adminisztratív szempontú vizsgálata rávilágított, hogy indokolatlan egy átmeneti fázist feltételezni a tartomány igazgatásában a Kr. e. 15 és Kr. u. 17/20 évek között.⁸³ Raetia provincia Germaniához hasonlóan a hadjárat lezárultával létrejött,⁸⁴ ugyanakkor az őslakos törzsek településeinek *civitassá* minősítése, városi rangú települések kialakítása és a territoriumok felmérése hosszabb idő alatt zajlott le,⁸⁵ Alpes Maritimae egyes törzsei több, mint fél évszázaddal az alpesi hadjárat után, Nerotól kaptak latin polgárjogot.⁸⁶ A feliratos emlékek többféle tisztséget sorolnak fel Raetia előjáróinak vonatkozásában a terület meghódítását követő fél évszázad alatt: *praefectus, pro legato provinciae, procurator Augusti* és *procurator Caesaris Augusti*.⁸⁷ A császári tartományok élén, ahol nem állomásozott *legio*, legtöbbször *procurator* állt, így a Kr. u. 170-es évekig Raetiában is.⁸⁸ K. Strobel feltételezése, hogy Raetia és Vindeliccia kezdetben külön igazgatott tartományok voltak, nem vetendő el, azonban jelenleg bizonyítatlan: epigráfiai emlékeken a *Vindelicia* önállóan sohasem, kizárólag a *Raetia et Vindelicia* kifejezés részeként jelenik meg, ami valószínűbb, hogy rövidítés, semmint összeolvadás útján vált Raetiává.

A korabeli írott forrásanyag alapján Raetia helytartói felügyeletének alakulása az alábbiakban foglalható össze:⁸⁹

- Kr. e. 15 k.: *praefectus Raetis Vindolicis vallis Poeninae*;
- Kr. e 15 k. – 165/170 k.: *procurator Caesaris Augusti in (Vindolicis et) Raetis (et in valle Poenina)*; *procurator Augusti et pro legato provinciae Raetiae (et Vindeliciae) (et vallis Poeninae)*;
- Kr. u. 165/170 után: *legatus Augusti pro praetore provinciae Raetiae*.

Az alpesi hadjárat lezárultával a haderő nagy része visszatért eredeti állomáshelyére és egy kisebb létszámú helyőrség maradt a Raetiában a tartomány védelmére.⁹⁰ Ezek a katonák átmenetileg a szomszédos tartományok haderejének egyik tisztjének felügyelete alatt álltak,⁹¹ talán ennek keretében küldte Germanicus a Vindonissában állomásozó *legio XIII gemina* egyes katonáit Raetiába.⁹² A nyári hadjáratban résztvevő csapatok több táborát azonosította a kutatás, köztük a legnagyobb a Dangstetten melletti erőd, ami megközelítőleg 12 hektárra terjedt ki.⁹³

Az újonnan meghódított terület békéjének biztosítására a helyi törzsek ifjúságát besorozták a római hadseregbe, és távoli határvidékekre helyezték őket.⁹⁴ Az ekkor létrehozott segédc csapatok

82 GRASSL 2008, 343–348; STROBEL 2008, 967–1004; STROBEL 2014, 295–306.

83 ROLLINGER 2001, 267–315; SCHAUB 2001, 391–400; GRASSL 2008, 343.

84 STROBEL 2014, 298.

85 STROBEL 2014, 296, 4–7 lj.

86 Tac., *Ann.* 15.32.1; Raetia vonatkozásában: CIL 3, 13542.

87 STROBEL 2014, 297–298.

88 Tac., *Hist.* 1.11.4.

89 cf. CZYSZ et al. 1995, 81–86.

90 ld. Tac., *Ann.* 1.44.6.

91 cf. CZYSZ et al. 1995, 71.

92 Tac., *Ann.* 1.44.6; WOLFF 2000b, 251–252.

93 CZYSZ et al. 1995, 35; 46; SOMMER 2008, 210, 22–23 lj.

94 Tac., *Hist.* 5.25.4; Dio, *Hist.* 54.22.5; a *cohors Raetorum et Vindellicorum* (a későbbi *cohors II Raetorum c. R.*) kapcsán: Tac., *Ann.* 2.17.7.

vagy a kollektív *Alpinorum*,⁹⁵ *Montanorum*,⁹⁶ valamint *Raetorum et Vindelicorum*⁹⁷ elnevezések egyikét (1. táblázat)⁹⁸ vagy a latinizált törzsnevből képzett csapatnevet viselték, mint a *cohors Trumplinorum*.⁹⁹ E csapat *praefectus*ának felirata értékes betekintést enged a római hadsereg Raetiában alkalmazott sorozási gyakorlatába: a sírfelirat alánya, Stadius, a P. Silius Nerva által Kr. e. 16-ban meghódított egyik törzs elöljárója volt (*princeps Trumplinorum*), aki a hódítást követően a törzséből sorozott gyalogság segédcsoport parancsnoka lett (*praefectus cohortis Trumplinorum*).¹⁰⁰

Megnevezés	Állomáshely	Szakirodalom
cohors I Raetorum eq. c. R.	Asia, Moesia	MATEI-POPESCU 2010, 226-228; SPAUL 2000, 276.
cohors I Raetorum	Raetia	FARKAS 2012, 99-101; SPAUL 2000, 276.
cohors II Raetorum	Raetia	SPAUL 2000, 279.
cohors Raetorum et Vindelicorum = cohors II Raetorum c. R.	Germania superior	SPAUL 2000, 280-281.
cohors III Raetorum	Moesia superior	SPAUL 2000, 282.
cohors V Raetorum	Britannia	JARRETT 1994, 35-74; SPAUL 2000, 283.
cohors VI Raetorum	Germania superior	SPAUL 2000, 284.
cohors VII Raetorum eq.	Germania superior	HORN 1982, 52-55; SPAUL 2000, 285.
cohors VIII Raetorum eq. c. R.	Dacia, Moesia, Pannonia	SPAUL 2000, 278.
cohors I Vindelicorum ∞ eq. c. R.	Dacia superior, Pannonia, Moesia superior	BENEA 1985, 47-58; SPAUL 2000, 288-289; LÓRINCZ 2001, 48, Nr. 17.
cohors III Vindelicorum	Germania superior	ROXAN 1973, 838-852; SPAUL 2000, 290-291.
cohors I Montanorum	Pannonia inferior	ŠAŠEL 1983, 782-786; SPAUL 2000, 292.
cohors I Montanorum c. R.	Dacia, Moesia superior, Pannonia, Syria-Palaestina	ŠAŠEL 1983, 782-786; SPAUL 2000, 295.
cohors II Montanorum ∞	Africa (?)	SPAUL 2000, 296.

1. táblázat. A nyári hadjárat lezárultával Raetiában felállított segédcsoportok.

A nyári hadjárat lezárultával a tartományban maradó katonák táborai közül jelenleg mindössze kettő, a Friedberg-Rederzhausen melletti segédcsoporttábor,¹⁰¹ illetve az Augsburg-Oberhausen melletti vegyes helyőrségű – legiós és auxiliáris katonák felügyelete alatt álló – tábor ismert.¹⁰²

95 SPAUL 2000, 259–268.

96 CIL 13, 6240, 7047, 7684.

97 CIL 13, 7048; AÉ 1940, 114, 115.

98 ld. DIETZ 2004a, 16-17, 3-4. táblák.

99 CIL 5, 4910.

100 P. Silius Nerva nevét őrzi az *ala Siliana*, ld. SPAUL 1994, 200–203.

101 SCHÖNBERGER 1985, 437, A 67; ZIEGAUS 2004, 53–66.

102 SCHÖNBERGER 1985, 437, A 65; TREMMEL 2012; ld. AÉ 1978, 580.

Minthogy a korai katonai létesítmények természetes felvonulási utak mentén helyezkedtek el, miután a hadsereg kivonult, a mellettük kialakult polgári települések (*vici*) beépítették a korábbi táborok területét, így megnehezítve felderítésüket a kutatás számára.

Raetiára vonatkozó *toposzok* és helyi különlegességek

A korabeli forrásokban három visszatérő *toposz* maradt fent a területre vonatkozóan:

1. Az *Alpok átkelhetetlen volta*

A nyári hadjárat idején több olyan hadvezért ismert a római történelem, aki átvezette seregét az Alpokon – közülük talán a legismertebb maga a rettegett Hannibal volt – azonban az átkelés nehézségei és az elszenvedett veszteségek hatására irodalmi forrásokban több helyen is gyors folyóktól szabdalt,¹⁰³ áthatolhatatlan akadályként jelenik meg az Alpok láncolata.¹⁰⁴ A magashegységen való átkelés a későbbi századokban, a *via Claudia Augusta* kiépítését követően is fogadalmak tárgyául szolgált.¹⁰⁵ Ugyanakkor az alpesi átjárók ellenőrzése rendkívüli fontossággal bírt, mivel rajtuk keresztül közvetlenül a Birodalom szíve, Italia volt elérhető, fennállása alatt több hadvezér igyekezett Raetia felől a félszigetre lépni.¹⁰⁶

2. Az *amazon eredetmítosz*

A raetus törzseket elsőként Horatius származtatta az amazonoktól, illetve a távoli Thracia vidékéről, a mítosz századokkal később írt művekben is felbukkant.¹⁰⁷

3. A *harcos és békés törzsek szembenállása*

A Raetia területén a foglalást megelőzően élt vad alpesi törzsek,¹⁰⁸ illetve az Alpok előhegységei és a Duna között élő, gazdag földeket művelő népei közötti kettőséget Strabón jegyezte le először,¹⁰⁹ ez utóbbi kapcsán talán császári biztatásra, de Tacitus is megemlékezett a raetiai települések jólétéről.¹¹⁰ Noha a szembeállított törzsek földrajzi elhelyezkedése nagyjából egybeesik a Raeti és a Vindelici törzsterületével, a két fogalom párt kimondva sosem feleltették meg egymásnak az antikvitásban.

A principátus idején Raetia nem tartozott a gazdag tartományok közé, ennek ellenére több helyi különlegességgel látta el a Birodalom lakosságát. Ezek közül a legismertebb a raetiai bor volt, amit Augustus mellett,¹¹¹ több kortárs is elismert: Cato Senex, Strabón, Plinius Maior, Suetonius és Martialis az italiai borok méltó versenytársának tartották.¹¹² Catullus szerint két különböző vidéken termelt bort neveztek *raeticus*nak, álláspontja Vergilius,¹¹³ valamint

103 Mela 2.8; Tac., *Germ.* 1.1–2; 41.1; Flor., *Epit.* 1.37.2; Porph., *Hor. carm.* 4.4.38; Amm. 14.4.1–6; 22.8.44; 28.2.1; Claud. 26.332.

104 Str., *Geogr.* 4.6.9.4; Tac., *Germ.* 1.2.

105 CIL 5² 6869.

106 Négy császár éve: Tac., *Hist.* 1.70.4; Kr. u. 4–5. sz.: Claud. 8.343–345; 28.231–234; Oros., *Hist.* 1.2.60–61; 7.22.1; 7.22.7.

107 Hor., *Carm.* 4.4.17–20; Porph., *Hor. carm.* 4.4.18–21; Serv., *Aen.* 1.243 cf.; KAISER 2003, 80.

108 Str., *Geogr.* 4.6.9.3.

109 Str., *Geogr.* 4.6.9.4.

110 Tac., *Germ.* 41.1–2.

111 Suet., *Aug.* 77.1.

112 Suet., *Aug.* 77.1; Str., *Geogr.* 4.6.8.2–3; Mart. 14.100; Plin., *Nat.* 14.3.

113 Verg., *Georg.* 2.95–96.

későbbi írók tolmácsolásában maradt fent.¹¹⁴ Ezen felül a szőlőtelepítés gyakorlata kapcsán Plinius,¹¹⁵ az gyomorbántalmak ellenszereként pedig Celsus hozta példaként a raetiai (és allobrox) borokat.¹¹⁶ Orvosságok kapcsán emlékezik meg Plinius a botanikáról írt könyveiben Raetiában és Galliában őshonos *plaumoratus* gyógynövényről,¹¹⁷ valamint a juharfa Raetia és Histria területén őshonos, Plinius által legértékesebbnek tartott nemzetségéről (*gens Acer Pavonaceum*).¹¹⁸ Végezetül, szintén Plinius jegyzi le, hogy a Bodeni-tóban (*lacus Raetiae Brigantinus*) tenyésztett angolnák íze felvette a versenyt tengeri társaikéval.¹¹⁹

A Raetia-Vindelicia dichotómia

Az előző fejezetekben vizsgált forráshelyek alapján kijelenthető, hogy a terület alpesi hadjáratot megelőző viszonyaival foglalkozó antik írók többnyire megkülönböztették a Raeti és Vindelici körébe tartozó törzseket (4. táblázat). Az egyes törzsek ellentmondásos besorolása ellenére megállapítható, hogy a Raeti az Alpok déli előhegységeit, lakható völgyeit, valamint a Rajna forrásvidékét lakták, a Vindelici az északkeleti előhegységeket,¹²⁰ valamint az ettől északra elterülő dombvidéket felügyelték.¹²¹

Nr.	Elöljáró	Keltezés	Forráshivatkozás
1	Q. Octavius L. f. C. nep. T. pronep. Sergia Sagitta	Kr. e. 15/14 – Kr. u. 12/11 (?)	AÉ 1902, 189
2	Sex. Pedius Sex. f. Arn(ensis) Lusianus Hirrutus	Kr. u. 14/30 k.	CIL 9, 3044
3	Q. Caecilius Cisiacus Septicius Pica Caecilianus	Kr. u. 41/54	CIL 5, 3936
4	Sex. Baius (–) f. Pudens	Kr. u. 163/164	CIL 9, 4964

2. táblázat. A tartományt Raetia et Vindeliciaként megnevező epigráfiai emlékek.

A tartománynevekhez hasonló, hétköznapiak tekinthető kifejezések használata többnyire önkéntelen, javarészt csak prózában stilisztikai, ezért a *Raeti/Raetia* és *Vindelici/Vindelicia* megnevezéseken keresztül vizsgálható a korabeli terminológia. A *Raetia et Vindelicia* tartománynev négy Kr. u. 1–2. században állított feliraton (*tituli honoraria aut funeraria*) jelent meg, a *Raetia* megnevezés vitathatatlanul gyakoribb (2. táblázat).¹²² Hasonolóképpen az irodalmi forrásokban a *Vindelici*, *Vindelicia* kifejezések lényegesen kevesebbszer jelennek meg, főként a nyári hadjáratot megelőző és azt taglaló korabeli leírásokban.¹²³ Később született leírásokban

114 Sen., *Nat.* 1.11.2; Plin., *Nat.* 14.67; Serv., *Aen.* 2.95.

115 Plin., *Nat.* 14.25–26; 14.41.

116 Cels. 4.12.

117 Plin., *Nat.* 18.69.

118 Plin., *Nat.* 16.26.

119 Plin., *Nat.* 9.32.

120 DIETZ 2004a, 14–15, 2. táblázat.

121 DIETZ 2004a, 5.

122 Kiegészítésben továbbá: CIL 11, 6221: L. Titulenus L. f. Pollia, ld. PFLAUM 1950, 1059.

123 Hor., *Carm.* 4.4.17–20; Str., *Geogr.* 4.6.8; 7.1.5; Vell. 2.39.3; 2.95.2; 2.104.4; 2.122.1; Plin., *Nat.* 3.54; 3.133; Mart. 9.84; Suet., *Aug.* 21.1; Suet., *Tib.* 9.2, Suet., *Vita Hor.* 20; Flor., *Epit.* 1.37.2; 4.12.4–5; Porph., *Hor. carm.* 4.4.18–21; Serv., *Aen.* 1.243; Oros., *Hist.* 6.21.22.

a *Raetia* megnevezés az elterjedt, így a Kr. u. 2. század elején alkotó Tacitus mind a Kr. e. 15,¹²⁴ mint a Kr. u. 69 év eseményeinek leírásakor a *Raeti/Raetia* kifejezéseket használja.¹²⁵ Mindössze egyetlen alkalommal, Germanicus *Cherusci* elleni hadjárata kapcsán egy *cohors Raetorum et Vindelicorum* megnevezésében használja Tacitus a *Vindelici* kifejezést, ez azonban mindössze arra utal, hogy a későbbi *cohors II Raetorum*ot Kr. u. 16-ban még így nevezték (*4. táblázat*).¹²⁶ Tacitus kortársa, Suetonius számos alkalommal használta a *Vindelici* megnevezést, de kizárólag a nyári hadjárat kapcsán.¹²⁷ A Kr. u. 2. század közepén alkotó Claudius Ptolemaeus műve földrajzi jellege miatt, a foglalás előtti viszonyokat leírásában megkülönböztette *Raetia* (*Ραιτία*) és *Vindelikia* (*Ὀυινδελκία/Βινδελκία*) területi egységeit. A principátus alatt a írók többsége azonban kizárólag a *Raeti/Raetia* kifejezéseket használja mind földrajzi, mind etnikai vonatkozásban,¹²⁸ hasonlóan a *raetia*i *limes* összeomlása (*Limesfall*) után alkotó írók.¹²⁹

A forrásanyagban *vindelicus* etnikum (*Vindelici*)¹³⁰ a forrásokban lényegesen többször fordult elő, mint a belőle képzett földrajzi név (*Vindelicia*),¹³¹ de közel sem volt annyira elterjedt, mint a *raetus* etnikai terminus (*Raeti*).¹³² A korai irodalmi források különbséget tettek a két etnikum között, azonban az epigráfiai forrásokhoz viszonyítva a *Vindelicia* földrajzi terminus csak később, a Kr. u. 2. században jelent meg a forrásanyagban (*4. táblázat*).¹³³ A Kr. u. 1. század elejének viszonyait tükröző művében Velleius több alkalommal a *Raetia* tartomány (*Raetiam ... Pannoniamque provincias; Raetia*) és *vindelicusok* (*Vindelicos; Vindelicis*) kifejezéseket használta, ezzel egyszerre utalva a két etnikum különállására, és cáfolva *Vindelicia* önálló tartományi voltát.¹³⁴ A princeps életéről a Kr. u. 2. század elején írt életrajzában Suetonius is hasonlóképpen járt el (*Raetiam ↔ Vindelicos*),¹³⁵ ugyanakkor ő az első, aki a összetételben ugyan, de a *Vindelicia* kifejezést használta Tiberius császárról írt biográfiájában (*Raeticum Vindelicumque*).¹³⁶

124 Tac., *Ann.* 1.44.6.

125 Tac., *Hist.* 1.11.4; 1.59.5; 1.67.5; 1.68.2; 1.68.4; 1.70.4; 2.98.2; 3.5.5–6; 4.70.2; 5.25.2.

126 Tac., *Ann.* 2.17.7.

127 Suet., *Aug.* 21.1; Suet., *Tib.* 9.2; Suet., *Vita Hor.* 20.

128 Agrippa 21; Vell. 2.39.3; 2.104.4; Plin., *Nat.* 3.146; 4.98; 9.32; 16.26; 16.74; 16.37; 18.69; Tac., *Hist.* 1.11.4; 2.98.2; 3.5.5; 4.70.2; Tac., *Germ.* 1.1–2; 3.3; 41.1–2; Tac., *Ann.* 1.44.6; Suet., *Aug.* 21.1; Act. Arv. a. 213; Dio, *Hist.* 55.24.4; Iust. 20.5.9.

129 Dimens. Provinc. 19; Eutr. 7.9.2; Auson., *Grat.* 17.11; Amm. 15.4.1; 16.10.20; 16.12.16; 17.6 (titulus); 17.6.1; 17.13.28; 21.8 (titulus); 21.8.3; 22.8.44; 28.2.1; 28.5.15; 31.10.2; Divisio Orb. 10; Hist. aug. Aur. 8.7; Hist. aug. Pert. 2.6; Hist. aug. Prob. 16.1; Claud. 26.281; 26.332; 26.343; 26.418; 8.441–445; Not. dign. occ. 1.21; 1.32; 2.3; 5.3; 5.5; 7.2 (6); 35 (6); Paneg. 8.3.3; 8.10.2; 10.9.1; 11.5.4; Oros., *Hist.* 1.2.60–61; 7.22.1; 7.22.7; Eugipp., *Sev.* 15.1; Provinc. Laterc. 10.9.

130 *Vindelici*: Hor., *Carm.* 4.4.17–20; 4.14.14–16; Str., *Geogr.* 4.6.8.1; 4.6.8.4; 4.6.8.6–7, 7.1.5; Vell. 2.39.3; 2.95.2; 2.104.4; 2.122.1; Plin., *Nat.* 3.133; Porph., *Hor. carm.* 4.4 (titulus); 4.4.18–21; Mart. 9.84; Tac., *Ann.* 2.17.7; Flor., *Epit.* 1.37.2; 4.12.4–5; Suet., *Vita Hor.* 20; Suet., *Aug.* 21.1; Suet., *Tib.* 9.2; Eutr. 7.9.2; Serv., *Aen.* 1.243; Oros., *Hist.* 6.21.22, ld. *Vindelicis*: AÉ (1996: 1185).

131 *Vindelicia*: Suet., *Tib.* 9.2; Ptol., *Geographia* 2.1; 2.12–13.

132 *Raeti*: Verg., *Georg.* 2.95–96; Hor., *Carm.* 4.4.17–20; 4.14.14–16; Liv. 5.33.11; Str., *Geogr.* 4.6 (5); 7.1.5; Vell. 2.95.2; 2.122.1; Plin., *Nat.* 3.54; 3.130; 3.135; 14.3; 14.25–26; 14.41; 14.67; Tac., *Germ.* 1.1; Porph., *Hor. carm.* 4.4 (titulus); Mart. 9.84; 11.74; 14.100; Tac., *Hist.* 1.59.5; 1.67.5; 1.68.2; 1.68.4; 1.70.4; 3.5.6; 5.25.2; Tac., *Ann.* 2.17.7; Suet., *Aug.* 77.1; Suet., *Tib.* 9.2; Suet., *Claud.* 1.2; App., *Illyr.* 6.1; 5.29; Iust., 20.5.9; Liv. Perioch. 138; Paneg. 11.7.1; 11.16.1; Dio, *Hist.* 54.22.1–5; Amm. 15.4.3; Claud. 28.231–234; Hist. aug. Aurelian. 13.1; Hist. aug. quatt. tyr. 14.2; Serv., *Aen.* 1.243; 2.95.

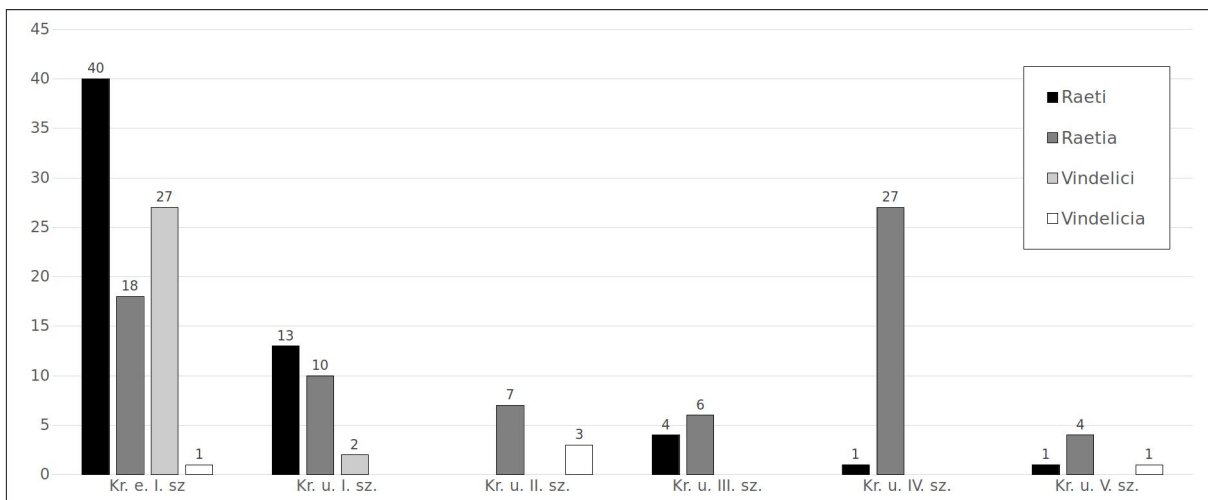
133 Hor., *Carm.* 4.4.17–20; Str., *Geogr.* 4.6.8; 7.1.5; Vell. 2.39.3; 2.95.2; 2.122.1; Mart. 9.84.

134 Vell. 2.39.3; 2.104.4.

135 Suet., *Aug.* 21.1.

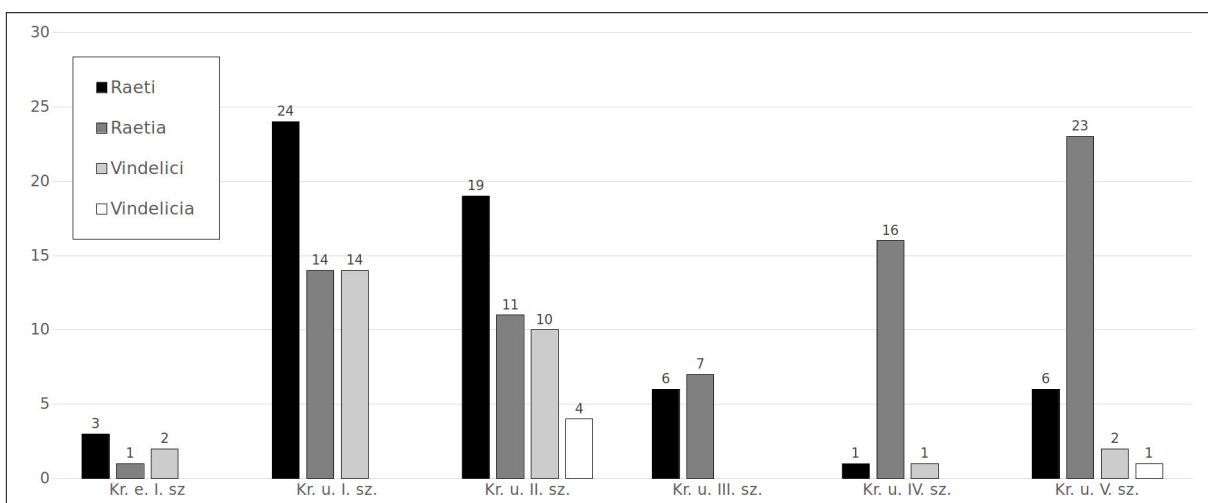
136 Suet., *Tib.* 9.2.

Suetonius mellett egyedül Claudius Ptolemaeus földrajzi munkájában jelent meg a *Vindelicia* kifejezés, azonban itt sem tartománynévként, hanem a terület római foglalást taglaló leírásában etnikumnévből képzett földrajzi helymeghatározásként (*Ῥαιητικία/Βινδελικία*).¹³⁷

2. ábra. A négy vizsgált kifejezés gyakorisága a források keltezésére vetítve (ld. 4. táblázat: I).

A későbbi századok során a Vindelici/Vindelicia kifejezések néhány esettől eltekintve teljesen eltűntek a használatból (2–3. ábra), ezen kevés esetben is kizárólag a terület foglaláskori viszonyainak leírásában kerültek elő (4. táblázat).

3. ábra. A négy vizsgált kifejezés gyakorisága a forrásanyag tárgyidőszakára vetítve¹ (ld. 4. táblázat: II).

Összefoglalás

A vizsgálat alá vont forrásanyag alapján az alábbi következtetések vonhatók le: a római foglalást megelőzően a *Raetia* földrajzi név a Alpok déli előhegységeit, lakható völgyeit valamint a Rajna forrásvidékét jelentette, Vindelicia pedig az ettől északkeletre elterülő előhegységeket és egészen a Dunáig terjedő, folyók szabdalta dombvidéket foglalta magába. Raetia területe jórészt hegyvidék volt, míg Vindelicia a lankás, termékeny földeket ölelte fel. Ezt, valamint a

¹³⁷ Ptol., *Geographia*. 2.1; 2.12–13.

fennmaradt toposzokat figyelembe véve első pillantásra különösnek hat, hogy miért a *Raetia* tartománynev.

Forráshelyek (időrendben)	Keltezés	Etnikai fogalmak	Földrajzi fogalmak
CIL 5, 4910	Kr. e. 15 / Kr. u. 25	-	<i>Vindol(icis)</i>
CIL 5, 7817	Kr. e. 7/6	<i>Vindellicorum gentes</i>	-
AÉ 1902, 189	Kr. u. 10 – 14/15	-	<i>Vindalicis (!) et Raetis</i>
CIL 5, 3936	Kr. u. 14	-	<i>Raitiai(!) et Vindellic(iae)</i>
CIL 16, 5	Kr. u. 64.615.	<i>Vindelico</i>	-
RMD 1, 14	Kr. u. 114.7.19.	<i>Vindilicius (!)</i>	-
CIL 3, 5780 = 11887	Kr. u. 1-3. sz.	<i>Vindelica</i>	-
CIL 3, 5969	Kr. u. 1-3. sz.	<i>Vindelici(i)s, Vindel(icius)</i>	-
CIL 13, 5282	Kr. u. 1-3. sz.	<i>Vindaluco(!)</i>	-
GERSTL 1961, Nr. 236	Kr. u. 1-3. sz.	<i>Vindelicus</i>	-
RIB 2.7, 2501/617	Kr. u. 1-3. sz.	<i>Vindalici (!)</i>	-
CIL 11, 6221	Kr. u. 2. sz. 1. f.	-	<i>Raetiae et [Vindeliciae]</i>
RIU 3, 921	Kr. u. 2. sz. 1. f.	<i>Vindelionis</i>	-
RIU 6, 1461	Kr. u. 2. sz.	<i>Vindeliae</i>	-
CIL 9, 4964	Kr. u. 167/169+	-	<i>Raetiae Vindelici[iae]</i>
AÉ 1996, 1185	Kr. u. 179/230	<i>Vindelicis</i>	-
AÉ 1923, 36	Kr. u. 205	<i>Vindelicius</i>	-
AÉ 2009, 1799	Kr. u. 234.1.9.	-	<i>Aug(ustae)</i> <i>Vindelicho(rum) (!)</i>
Not. dign. occ. 11,5.	Kr. u. 430	-	<i>Augustae Vindelicensis,</i> <i>Raetia</i>
Tab. Peut. 3,1	Kr. u. 4. sz. (1508)	-	<i>Augusta Vindelicu(m)</i> vagy- <i>o(rum)</i>
Iord., <i>Rom.</i> 217	Kr. u. 551	-	<i>Augusta Vindicas</i>

3. táblázat. Vindelici/Vindelicia kifejezések előfordulása a forrásanyagban.

Egy lehetséges magyarázat, hogy a Vindelici törzscsoport a Raetihez képest kevésbé volt népes vagy a foglalást követően beolvadt.¹³⁸ Ezt alátámasztani látszik, hogy a *cohortes Raetorum et Vindellicorum* csapatok többségének megnevezése idővel *cohortes Raetorum*-ra rövidült és csak kisebb részük élt tovább *cohortes Vindellicorum*-ként (1. táblázat).¹³⁹ A forrásanyagban a *vindelicus* eredet mindössze egy katonai diploma szövegében jelenik meg feltételesen,¹⁴⁰ míg egyének raetus származásáról (*Raetus, ex natione Raetus* vagy *civis Raetus*)¹⁴¹ számos forrás ismert, hasonlóan a Raetiből képzett személynevekre.¹⁴² Ugyanakkor lehetséges, hogy a tartomány neve a Rómához viszonyított fekvése alapján eredetileg *Raetia et Vindelicia* volt,

138 SOMMER 2008, 208.

139 Terjedelmi okokból jelen tanulmány nem közli a *cohortes Raetorum* megközelítőleg 160, és a *cohortes Vindellicorum* ca. 60 fennmaradt feliratát (nagyságrendi becslés az EDCS alapján).

140 DIETZ 2004b, 587.

141 Mart. 11.74, K. H. Dietz 43 epigráfiai emléket sorolt fel (DIETZ 2004a, 18–19, 5. táblázat).

142 OPEL 4, 22.

ami idővel Raetiára rövidült. Ezzel magyarázható, hogy a tartomány neve Raetia maradt annak ellenére, hogy miután Kr. u. 2. század derekén végbement utolsó jelentős határbővítéssel a tartomány elérte legnagyobb kiterjedését, többet ölelt fel az egykor vindelicus felügyelet alatt álló földekből, mint a korábbi raetus törzsterületből.

A Vindelici törzsterület nem vált önálló tartománnyá, ugyanakkor az etnikumjelzőből képzett személy- (cognomina, e.g.: *Vindelicus*, *Vindelio* etc.)¹⁴³ és csapatnevek (*cohortes Vindelicorum*),¹⁴⁴ valamint az etnikumhoz köthető jelzők¹⁴⁵ a Kr. u. 3. században is megjelentek epigráfiai forrásokon. A tartomány központja, Augusta Vindelicum egyértelműen a törzsközösségről kapta nevét.¹⁴⁶

Forráshelyek (időrendben)	I ¹⁴⁷	II	Etnikai fogalmak ¹⁴⁸	Földrajzi fogalmak
Verg., <i>Georg.</i> 2.95-96	Kr. e. 37/36- Kr. u. 30/29	Kr. e. I. sz.	<i>Rhaetica</i>	-
Agrippa 21	Kr. e. 13 k.	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raetia</i>
Hor., <i>Carm.</i> 4.4.17-20	Kr. e. 13	Kr. e. 15	<i>Raeti, Vindelici</i>	-
Hor., <i>Carm.</i> 4.14.14-16	Kr. e. 13	Kr. e. 15	<i>Raetos, Vindelici</i>	-
Cels. 4.12	14/37	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raeticum</i>
Liv. 5,33,11	17	Kr. e. 1. sz.	<i>Raetis</i>	-
Str., <i>Geogr.</i> 4.6.6.6	20/30	Kr. e. 1. sz.	<i>Ραιτοι</i>	-
Str., <i>Geogr.</i> 4.6.8.1	20/30	Kr. e. 1. sz.	<i>Ραιτοι, 'Ουινδολικοι</i>	-
Str., <i>Geogr.</i> 4.6.8.2	20/30	Kr. e. 1. sz.	<i>Ραιτοι</i>	-
Str., <i>Geogr.</i> 4.6.8.3	20/30	Kr. e. 1. sz.	<i>Ραιτικος</i>	-
Str., <i>Geogr.</i> 4.6.8.4	20/30	Kr. e. 1. sz.	<i>'Ουινδολικοι</i>	-

143 OPEL 4, 171, ld. 3. táblázat.

144 AÉ 1977, 697; AÉ 1987, 848; CIL 3, 1343.

145 AÉ 1996, 1185.

146 SOMMER 2012, 141.

147 A táblázat I jelölésű oszlopa a forrás keletkezésének idejét, a II a tárgyidőszakát adja közre, rövidítések és keletkezés a ThLL és ThLG alapján. Az áttekinthetőség kedvéért a dátumválasztó utáni évszámoknál csak indokolt esetben tünteti fel a táblázat a Kr. u. előtagot.

148 Ha adott kifejezés egynél többször szerepel az adott forráshelyen, ezt a mögötte zárójelben álló szám jelzi.

Str., <i>Geogr.</i> 4.6.8.6-7	20/30	Kr. e. 1. sz.	<i>Ραιτῶν, Ὀυινδολικῶν (2)</i>	-
Str., <i>Geogr.</i> 7.1.5	20/30	Kr. e. 1. sz.	<i>Ὀυινδολικούς, Ραιτοί (2), Ὀυινδολικοί (2)</i>	-
Vell. 2.39.3	30	Kr. e. 15	<i>Vindelicos</i>	<i>Raetiam</i>
Vell. 2.95.2	30	Kr. e. 15	<i>Raetos Vindelicosque</i>	-
Vell. 2.104.4	30	Kr. e. 15	<i>Vindelicis</i>	<i>Raetia</i>
Vell. 2.122.1	30	Kr. e. 12	<i>Vindelicorum Raetorumque</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 3.54	79	Kr. e. 1. sz.	<i>Raeti et Vindelici, Raetos, Raeto</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 3.130	79	Kr. e. 1. sz.	<i>Raetica, Raetorum</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 3.133	79	Kr. e. 1. sz.	<i>Vindelicorum gentes</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 3.135	79	Kr. e. 1. sz.	<i>Raetorum</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 3.146	79	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raetis</i>
Plin., <i>Nat.</i> 4.98	79	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raetia, Raetiae</i>
Plin., <i>Nat.</i> 9.32	79	1. sz.	-	<i>Raetiae</i>
Plin., <i>Nat.</i> 14.3	79	Kr. e. 1. sz.	<i>Raeticis</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 14.25-26	79	Kr. e. 1. sz.	<i>Raetica (2)</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 14.41	79	Kr. e. 1. sz.	<i>Raeticis</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 14.67	79	Kr. e. 1. sz.	<i>Raetica (3)</i>	-
Plin., <i>Nat.</i> 16.26	79	1. sz.	-	<i>Raetiaque</i>
Plin., <i>Nat.</i> 16.74	79	Kr. e. 15	-	<i>Raetia</i>
Plin., <i>Nat.</i> 16.37	79	1. sz.	-	<i>Raetia</i>
Plin., <i>Nat.</i> 18.69	79	1. sz.	-	<i>Raetia</i>
Tac., <i>Germ.</i> 1.1	98	Kr. e. 1. sz.	<i>Raetisque</i>	-
Tac., <i>Germ.</i> 1.2	98	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raeticarum</i>
Tac., <i>Germ.</i> 3.3	98	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raetiaeque</i>
Tac., <i>Germ.</i> 41.1-2	98	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raetiae</i>
Porph., <i>Hor. carm.</i> 4.4 (titulus)	2-3. sz.	Kr. e. 15	<i>Rethos, Vindelicos (2)</i>	-

Porph., <i>Hor. carm.</i> 4,4,18-21	2-3. sz.	Kr. e. 1. sz.	<i>Vindelici</i>	-
Mart. 9,84	103	1. sz.	<i>Vindelicis Raetus</i>	-
Mart. 11.74	103	1. sz.	<i>Raetus</i>	-
Mart. 14.100	103	1. sz.	<i>Raetica</i>	-
Tac., <i>Hist.</i> 1.11.4	100/110	69	-	<i>Raetia</i>
Tac., <i>Hist.</i> 1.59.5	100/110	69	<i>Raeticis</i>	-
Tac., <i>Hist.</i> 1.67.5	100/110	69	<i>Raetica</i>	-
Tac., <i>Hist.</i> 1.68.2	100/110	69	<i>Raeticae, Raetorum</i>	-
Tac., <i>Hist.</i> 1.68.4	100/110	69	<i>Raetisque</i>	-
Tac., <i>Hist.</i> 1.70.4	100/110	69	<i>Raeticis</i>	-
Tac., <i>Hist.</i> 2.98.2	100/110	69	-	<i>Raetiam</i>
Tac., <i>Hist.</i> 3.5.5	100/110	69	-	<i>Raetia</i>
Tac., <i>Hist.</i> 3.5.6	100/110	69	<i>Raetos</i>	-
Tac., <i>Hist.</i> 4,70.2	100/110	69	-	<i>Raetiam</i>
Tac., <i>Hist.</i> 5.25.2	100/110	69	<i>Raetos</i>	-
Tac., <i>Ann.</i> 1.44.6	116/120	15	-	<i>Raetiam</i>
Tac., <i>Ann.</i> 2.17.7	116/120	16	<i>Raetorum Vindelico- rumque</i>	-
Flor., <i>Epit.</i> 1.37.2	117/138	Kr. e. 123	<i>Vindelicus</i>	-
Flor., <i>Epit.</i> 4.12.4-5	117/138	Kr. e. 15	<i>Vindelicos</i>	-
Suet., <i>Vita Hor.</i> 20	120 k.	Kr. e. 15	<i>Vindelicam</i>	-
Suet., <i>Aug.</i> 21.1	121	Kr. e. 15	<i>Vindelicos</i>	<i>Raetiam</i>
Suet., <i>Aug.</i> 77.1	121	Kr. e. 30 / Kr. u. 14	<i>Raetico</i>	-
Suet., <i>Tib.</i> 9.2	121	Kr. e. 15	<i>Raetico atque Vindelico gentis</i>	<i>Raeticum Vindelicumque</i>
Suet., <i>Claud.</i> 1.2	121	Kr. e. 12	<i>Raetici</i>	-
App., <i>Illyr.</i> 6.1	160 k.	1. sz.	<i>Ραιτούς</i>	-
App., <i>Illyr.</i> 5.29	160 k.	Kr. e. 15	<i>Ραιτοί, Ραιτούς</i>	-
Ptol., <i>Geographia</i> 1.16	160 k.	2. sz.	-	<i>Ραιτία</i>
Ptol., <i>Geographia</i> 2.1	160 k.	2. sz.	-	<i>Ραιτία, βινδελμία</i>

Ptol., <i>Geographia</i> 2.12	160 k.	2. sz.	-	Ῥαιτίας, Ῥουινδελκίας
Ptol., <i>Geographia</i> 2.13	160 k.	2. sz.	-	Ῥουινδελκίας
Iust. 20.5.9	III. sz. (?)	Kr. e. 1. sz.	<i>Raeto, Raetorum</i>	-
Liv. Perioch. 138	3-4. sz. (?)	Kr. e. 15	<i>Raeti</i>	-
Paneg. 8.3.3	3-4. sz. (?)	3-4. sz. (?)	-	<i>Raetiaequae</i>
Paneg. 8.10.1	3-4. sz. (?)	3-4. sz. (?)	-	<i>Raetia</i>
Paneg. 10.9.1	3-4. sz. (?)	289	-	<i>Raetiae</i>
Paneg. 11.5.4	3-4. sz. (?)	291/292	-	<i>Raetiae</i>
Paneg. 11.7.1	3-4. sz. (?)	291/292	<i>Raetica</i>	-
Paneg. 11.16.1	3-4. sz. (?)	291/292	<i>Raeticas</i>	-
Act. Arv. a. 213	213	213	-	<i>Raetiae</i>
Dio, <i>Hist.</i> 54.22.1-5	230 k.	Kr. e. 15	Ῥαιτοὶ	-
Dio, <i>Hist.</i> 55.24.4	230 k.	166/167	-	Ῥαιτία
Dimens. provinc. 19	4. sz.	4. sz.	-	<i>Raetia</i>
Divisio orb. 10	4. sz.	1-2. sz.	-	<i>Raetia</i>
Eutr. 7.9.2	364/378	Kr. e. 15	<i>Vindelicos</i>	<i>Raetiam</i>
Auson., <i>Grat.</i> 17.11	379	4. sz.	-	<i>Rhaetiae</i>
Amm. 15.4.1	390 k.	355	-	<i>Raetias</i>
Amm. 15.4.3	390 k.	355	<i>Raetus</i>	-
Amm. 16.10.20	390 k.	355	-	<i>Raetias</i>
Amm. 16.12.16	390 k.	355	-	<i>Raetias</i>
Amm. 17.6 (titulus)	390 k.	355/357	-	<i>Raetiis</i>
Amm. 17.6.1	390 k.	355/357	-	<i>Raetias</i>
Amm. 17.13.28	390 k.	Kr. e. 15	-	<i>Raeticis</i>
Amm. 21.8 (titulus)	390 k.	361	-	<i>Raetias</i>
Amm. 21.8.3	390 k.	361	-	<i>Raetiarum</i>

Amm. 22.8.44	390 k.	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raeticis</i>
Amm. 28.2.1	390 k.	361	-	<i>Raetiarum</i>
Amm. 28.5.15	390 k.	370	-	<i>Raetias</i>
Amm. 31.10.2	390 k.	378	-	<i>Raetiarum</i>
Claud. 8.441-445	397	397	-	<i>Raetia</i>
Claud. 26.281	402	401/402	-	<i>Raetia</i>
Claud. 26.332	402	402	-	<i>Raetia</i>
Claud. 26.343	402	402	-	<i>Raetia</i>
Claud. 26.418	402	401/402	-	<i>Raetia, Vandalicis</i>
<i>Claud.</i> 28.231-234	403	401/402	<i>Raetos</i>	-
Hist. aug. <i>Aur</i> 8.7	5. sz.	161	-	<i>Raetiam</i>
Hist. aug. <i>Pert.</i> 2.6	5. sz.	175	-	<i>Raetias</i>
Hist. aug. <i>Carac.</i> 5.4	5. sz.	211	-	<i>Raetiam</i>
Hist. aug. <i>Prob.</i> 16.1	5. sz.	278	-	<i>Raetias</i>
Hist. aug. <i>Aurelian.</i> 13.1	5. sz.	254/255	<i>Raetici</i>	-
Hist. aug. <i>quatt. tyr.</i> 14.2	5. sz.	254/280	<i>Raetici</i>	-
Serv., <i>Aen.</i> 1.243	5. sz.	Kr. e. 15	<i>Raeti Vindelici</i>	-
Serv., <i>Aen.</i> 2. 95	5. sz.	Kr. e. 1. sz.	<i>Raetica (2)</i>	-
Oros., <i>Hist.</i> 1.2.60-61	417/418	Kr. e. 1. sz.	-	<i>Raetia, Raetiamque</i>
Oros., <i>Hist.</i> 6.21.22	417/418	Kr. e. 15	<i>Vindelicos</i>	-
Oros., <i>Hist.</i> 7.22.1	417/418	364	-	<i>Raetia</i>
Oros., <i>Hist.</i> 7.22.7	417/418	364	-	<i>Raetia</i>

Not. dign. occ. 1.21; 1.32; 2.3; 5.3; 5.5; 7.2	430	430	-	<i>Raetia (6)</i>
Not. dign. occ. 35	430	430	-	<i>Raetia (6)</i>

4. táblázat. A négy vizsgált kifejezés előfordulása a forrásanyagban.

Felhasznált források

Act. Arv.	Acta fratrum Arvalium ad ann. 105, col. II lin. 7 ad ann. 27, fragm. f lin. 8
Agrippa	M. Vipsanii Agrippae fragmenta ad chorographiam spectantia, cap. 37
Amm.	Ammianus Marcellinus Antiochenus, Rerum gestarum quae exstant (sc. libri 14-31, complectentes a. 353-378), lib. 31 cap. 16 § 9
App., <i>Illyr.</i>	Appianus Alexandrinus, <i>Illyrica</i> , cod: 4,977
Auson., <i>Grat.</i>	D. Magnus Ausonius Burdigalensis, Vasatis gratiarum actio ad Grati an gratianum Imperatorem pro consulatu, cap. 17
Cassiod., <i>Var.</i>	Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, <i>Variae</i> (sc. epistulae, formulae sim. a Cassiodoro officii variis fungente conscripta), lib. 12 epist. 28 § 10
Cels.	A. Cornelius Celsus, <i>Medicina</i> , lib. 8 cap. 25 § 5
Chron. Ecc.	Chronicon ecclesiasticum (tévesen Ps. Dionysii adscripta sunt)
Claud.	Claudius Claudianus, <i>Carminum maiorum series</i> , carm. 28 vers. 660 8 paneg. dictus Honorio cos. IV 25 sq. bellum Geticum (Pollentinum) 27 sq. paneg. dictus Honorio cos. VI
Dimens. Provinc.	Demensuratio (olim dimensuratio) provinciarum, § 31
Dio, <i>Hist.</i>	Cassius Dio Cocceianus Nicaensis, <i>Historiae Romanae</i> , Q, cod: 96,350
Dionys., <i>Ant.</i>	Dionysius Halicarnasensis, <i>Antiquitatum Romanarum</i> (Ρωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας) quae supersunt, lib. 1 cap 84 § 4
Divisio orb.	Divisio orbis terrarum, § 26
Epiced. Drusi	Epicedion Drusi (Tiberii fratris) vel consolatio ad Liviam (carmen Ovidio perperam adscriptum), vers. 474
Eugipp., <i>Sev.</i>	Eugippius abbas castelli Luculliani prope Neapolim, <i>Vita Severini</i> (commemoratorium), cap. 46 § 6

Eutr.	Eutropius, Breviarium ab urbe condita, lib. 10 cap 18 § 3
Flor., <i>Epit.</i>	L. (?) Annaeus Florus, Epitoma de Tito Livio q. d., lib. 4 cap. 12 § 66
Hist. Aug.	Scriptores historiae Augustae q. d., sc. vitae principum sim. Romanorum inde ab Hadriano usque ad Numerianum Aur. M. Aurelius Antoninus philosophus (vita IV), cap. 29 § 10 Aurelian. Aurelianus (vita XXVI), cap. 50 § 5 Carac. Antoninus Caracallus (vita XIII), cap. 11 § 7 Hadr. Hadrianus (vita I), cap. 27 § 4 Pert. Helvius Pertinax (vita VIII), cap. 15 § 8 Prob. Probus (vita XXVIII), cap. 24 § 8 Quatt. tyr. quattuor tyranni (sc. Firmus, Saturninus, Proculus, Bonosus; vita XXIX), cap. 15 § 10
Hor., <i>Carm.</i>	Q. Horatius Flaccus, Carmina, lib. 4 carm 15 vers. 32
Iord., <i>Rom.</i>	Iordanes Gothus, De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum, §388
Itin. Anton. Aug.	Itineraria Antonini Augusti (itinerarium provinciarum et maritimum) p. 486 l. 17
Iust.	M. Iunian(i)us Iustinus, Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi, lib. 44 cap 5 § 8
Lex de Germ.tab. Siar.	Lex (rogata) Valeria Aurelia de honoribus Germanico Caesari defuncto tribuendis, tabula Siarensis, fragm. II, col c lin. 21
Liv.	T. Livius Patavinus, operis maximi historici ('ab urbe condita') quae exstant lib. 45 cap. 44 § 21
Liv. Perioch.	Operis Liviani intergri periochae, quae codicibus servantur, periochae libi 142 (ubi opus est, addebamus paginam et lineam sec. Rossbach, addimus nunc paragraphum sec. Jal)
Mart.	M. Valerius Martialis ex Hispania Tarraconensi Bilbilitanus, <i>Epigrammata</i> , lib. 14 carm 223 vers. 2
Mela	Pomponius Mela ex Hispania Tingenterianus, De chorographia, lib. 3 § 107
Not. dign. occ.	Notitia dignitatum omnium, tam civilium quam militarium in partibus occidentis, cap. 45 comma 15
Oros., <i>Hist.</i>	Paulus (?) Orosius presbyter Hispanus, Historiae adversum paganos, lib. 7 cap. 43 § 20
Paneg.	Collectio panegyricorum latinorum, paneg. 12 cap. 26 § 5
Plin., <i>Nat. hist.</i>	C. Plinius Secundus (vulgo Plinius maior), naturalis historia, lib. 37 § 205

Porph., <i>Hor. carm.</i>	Pomponius Porphyrio, Commentum in Horatii carmina
Provinc. Laterc.	Provinciarum Laterculus codicis Veronensis, cap. 15 § 7
Ptol., <i>Geographia</i>	Claudius Ptolemaeus, Geographia, lib. 4-8
Ravenn.	Ravennatis Anonymi Cosmographiae graecae versio vetustior p. 445, l. 18
R. Gest. div. Aug.	Res gestae divi Augusti (olim ex monumento Ancyrano solo allatae) part. 6, cap. 35
Sen., <i>Nat.</i>	L. Annaeus Seneca (Seneca rhetor, philosophi pater), Naturales quaestiones, lib. 7 cap. 32 § 4
Serv., <i>Aen.</i>	Servius Grammaticus, In Vergilium commentarius ad Aen. 12, 952
Str., <i>Geogr.</i>	Strabón, Geographica, lib. XVIII
Suet.	C. Suetonius Tranquillus, De vita caesarum XII Aug. divus Augustus (lib II), cap. 101 § 4 Claud. divus Claudius (lib V), cap. 44 § 3 Tib. Tiberius (lib III), cap. 75 § 3 De viris illustribus, de poetis Vita Hor. vita Horatii, p. 48 lin. 9
Tab. Peut.	Tabula Peutingeriana, segmentum 12 pars 5
Tac.	Ann. annalium (ab excessu divi Augusti) quae exstant, lib. 16 cap. 35 § 2 Ger. Germania (de origine et situ Germanorum), cap. 46 § 4 Hist. historiae, lib. 5 cap. 26 § 3
Vell.	Velleius Paterculus, historiae romanae q. d. quae exstant, lib. 2 cap. 131 § 2
Verg., <i>Georg.</i>	P. Vergilius Maro, Georgica, lib. 4 vers. 566

Irodalom

AÉ: CAGNAT, R. ET AL. (eds.): *L'Année épigraphique*. Paris, 1888-.

BECHERT, T. 1999: *Die Provinzen des Römischen Reiches. Einführung und Überblick*. Mainz.

BENEA, D. 1985: Die cohors I Vindelicorum ∞ c.R. p. f. in Dakien. In: WEBER, E. –DOBESCH, G. (eds.): *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik*. Festschrift A. Betz zum 80. Geburtstag. Wien, 47–58.

BENDER, H. 2000: Raetia (Map 19). In: TALBERT, R. J. A. (ed.): *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Princeton.

BRINK, K. O. 1990: *Thesaurus Linguae Latinae editus iussu et auctoritate consilii ab academiis societatisque diversarum nationum electi. Index librorum scriptorum inscriptionum ex quibus exempla afferuntur*. Leipzig.

- CIL: MOMMSEN, TH. ET AL. (eds.): *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin, 1853-.
- CZYSZ, W. – BAKKER, L. – DIETZ, K. – FISCHER, T. – KELLNER, H. 1995: *Die Römer in Bayern*. Stuttgart, 1995.
- DIETZ, K.-H. 2004a: Zur vorrömischen Bevölkerung nach den Schriftquellen. In: HÜSSEN, C.-M. – IRLINGER, W. – ZANIER, W. (eds.): *Spätlatènezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenrand und Donau*. Bonn, 1–23.
- DIETZ, K.-H. 2004b: Zum Fortleben rätisch-vindeliker Stämme. In: HEFTNER, H. (ed.): *Ad fontes! Festschrift für G. Dobesch zum fünfundsechzigsten Geburtstag am 15. September 2004*. Wien, 587–591.
- DIETZ, K.-H. – SCHUMACHER, S. – ZANIER, W. 2007: Vindeliker. In: HOOPS, J. (ed.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde vol. 35*, Berlin, 446–458.
- DIETZ, K.-H. 2008: Toponyme auf römischen Inschriften aus Bayern. *Blätter für oberdeutsche Namensforschung* 45, 10–22.
- FARKAS, I. G. 2012: *Római hadsereg Raetiában. Táborok és csapatok története*. MA szakdolgozat. PTE.
- FARKAS, I. G. 2015: New Data on the use of the term Raetia-Vindelicia. In: NAGYILLÉS, J. – GELLÉRFI, G. (eds.): *Sapiens ubique civis*. Cambridge, 175–219.
- FEHÉR, B. – KOVÁCS, P. (eds.) 2004: *Fontes Pannoniae Antiquae – Az Ókori Pannonia Történetének Forrásai*. Vol. 1. Budapest.
- GERSTL, A. 1961: *Supplementum epigraphicum zu CIL III für Kärnten und Osttirol (1902–1961)*. Wien.
- GÖSSLER, P. – HERTLEIN, F. 1930: Die Strassen und Wehranlagen des römischen Württemberg. In: GÖSSLER, P. – HERTLEIN, F. – PARET, O. (eds.): *Die Römer in Württemberg*. Stuttgart, 172–177.
- GONZALEZ, J. R. 2003: *Historia de las legiones Romanas*. Madrid.
- GRASSL, H. 2008: Der Prozess der Provinzialisierung im Ostalpen- und Donauraum im Bild der neueren Forschung. In: FRANEK, CH. – LAMM, S. – NEUHAUSER, T. – POROD, B. – ZÖHRER, K. (eds.): *Thiasos. Festschrift für Erwin Pochmarski zum 65. Geburtstag*. Wien, 343–348.
- GRIMMEISEN, R. 1997: *Raetien und Vindelikien in julisch-claudischer Zeit: Die Zentralalpen und das Alpenvorland von der Eroberung bis zur Provinzialisierung*. Essen.
- GUERRA, R. 2013: *Cohortes Alpinorum*. S. Stino.
- HORN, H. G. 1982: *Cohors VII Raetorum equitata. Signumscheibe aus Niederbieber*. Das Rheinische Landesmuseum Bonn: Berichte aus der Arbeit des Museums, 52–55.
- JARRETT, M. G. 1994: Non-legionary troops in Roman Britain. *Britannia* 25, 35–77.
- KAISER, L. 2003: Raetien. *Das Reallexikon der Germanischen Altertumskunde vol. 24*, Berlin, 79–86.
- KÜNZL, E. 1996: Forschungsbericht zu den antiken medizinischen Instrumenten. In: TEMPORINI, H. (ed.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt vol. II. 37.3*, Berlin – New York, 2433–2639.
- LANG, A. 2003: Raeter. In: HOOPS, J. (ed.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde vol. 24*, Berlin, 72–79.
- LÖRINCZ, B. 2001: *Römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*. Wien.
- MATEI-POPESCU, F. 2010: *The Roman Army in Moesia Inferior*. The Centre for Roman Military Studies 7. Bucharest.

- OPEL 4: LŐRINCZ, B. 2005: *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*. Vol. 4. Wien.
- PFLAUM, H.-G. 1950: *Les Procurateurs équestres sous le Haut-Empire Romain*. Paris.
- PFLAUM, H.-G. 1961: *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain 1–3*, Paris.
- PIR: MOMMSEN, TH. ET AL. (eds.): *Prosopographia Imperii Romani*. Berlin, 1883-
- RAGETH, J. – ZANIER, W. 2010: Crap ses und Septimer. Archäologische Zeugnisse der römischen Alpeneroberung 16–15 v. Chr. aus Graubünden. *Germania* 88, 241–283.
- RIB 2: FRERE, D. D. – ROXAN, M. M. – TOMLIN, R. S. O. (ed2.): *The Roman Inscriptions of Britain*. Vol. 2. Oxford, 1965.
- RIU 3: BARKÓCZI, L. – SOPRONI, S. (eds.): *Die Römischen Inschriften Ungarns*. Vol. 3. Bonn – Budapest, 1981.
- RIU 6: FITZ, J. – MÓCSY, A. – SOPRONI, S. (eds.): *Die Römischen Inschriften Ungarns*. Vol. 6. Bonn – Budapest, 2001.
- RMD 1: ROXAN, M. M. (ed.): *Roman Military Diplomas*. Vol. 1. London, 1978.
- ROXAN, M. M. 1973: The Auxilia of Mauretania Tingitana. *Latomus. Revue d'Études Latines* 32, 838–855.
- ŠAŠEL, J. 1983: Cohors I Montanorum. In: UNZ, C. (ed.): *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983*. Stuttgart, 135–138.
- SCHÖNBERGER, H. 1985: Die römischen Truppenlager der frühen und mittleren Kaiserzeit zwischen Nordsee und Inn. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 66, 322–497.
- SOMMER, C. S. 2008: Die Anfänge der Provinz Raetien. In: PISO, I. (ed.): *Die Römischen Provinzen. Begriff und Gründung*. Cluj-Napoca, 207–225.
- SOMMER, C. S. 2012: Zur Datierung des Raetischen Limes. In: HENRICH, P. (ed.): *Der Limes vom Niederrhein bis an die Donau*. Beiträge zum Welterbe Limes 6. Stuttgart, 137–147.
- SPAUL, J. E. H. 1994: *Ala². The auxiliary cavalry units of the pre-diocletianic imperial Roman army*. Farnborough.
- SPAUL, J. E. H. 2000: *Cohors². Evidence for and short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army*. Oxford.
- STEIDL, B. 2008: Neues zu den Inschriften aus dem Mithraeum von Mühlthal am Inns. Pons Aeni, Ad Enum und die statio Enensis des publicum portorium Illyrici. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 73, 53–85.
- STROBEL, K. 2008: Der Alpenkrieg und die Eingliederung Noricum und Raetiens in die römische Herrschaft. In: FRANEK, CH. – LAMM, S. – NEUHAUSER, T. – POROD, B. – ZÖHRER, K. (eds.): *Thiasos. Festschrift für Erwin Pochmarski zum 65. Geburtstag*. Wien, 967–1004.
- STROBEL, K. 2009: Augustus und die Annexion des Alpenbogens. *Germania* 87/2, 437–510.
- STROBEL, K. 2014: Fragen der territorialen Entwicklung der Region durch die römische Eroberung. In: LANG, F. (ed.): *Colloquium Iuvavum 2012. Das municipium Claudium Iuvavum und sein Umland*. Archaeologie in Salzburg 8. Salzburg, 295–306.
- SZABÓ, Á. 2000: Raetia vagy Ratiaria. *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis* 16, 287–292.
- THOMASSON, B. E. 2009: *Laterculi praesidum 1–3*. Göteborg.

- TREMMELE, B. 2012: *Der Kastellvicus des 1. Jahrhunderts n. Chr. von Augusta Vindelicum/Augsburg*. Augsburger Beiträge zur Archäologie 6. Augsburg.
- USLAR, V. R. 1996: Zu Rättern und Kelten in den mittleren Alpen. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 77, 155–213.
- ZAHARIADE, M. 2008: Augusta Vindelicorum. In: ZAHARIADE, M. (ed.): *Lexicon of the Greek and Roman Cities and Place Names in Antiquity ca 1500 B.C. – ca A.D. 500*. Amsterdam, 1172–1175.
- ZIEGAUS, B. 2004: Römische Fundmünzen von ausgewählten Plätzen des Alpenvorlandes aus der Zeit des 1. Jahrhunderts v. Chr. bis in die Regierungszeit des Tiberius – ein Überblick. In: HÜSSEN, C.-M. – IRLINGER, W. – ZANIER, W. (eds.): *Spätlatènezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenländer und Donau. Akten des Kolloquium in Ingolstadt am 11. und 12. Oktober 2001*. Bonn, 53–66.